

VIDAUS PREKYBOS TINKLO RAIDA LIETUVIŠKOSE GUBERNIJOSE 1861–1914 METAIS: IŠVEŽIOJAMOJI IR IŠNEŠIOJAMOJI PREKYBA

Aelita Ambrulevičiūtė

Doktorantė
Klaipėdos universiteto
Humanitarinių mokslų fakulteto
Istorijos katedra
El. paštas: aelita@fan.lt

Įvadas

Lietuvos istoriografijoje XIX a. materialinės kultūros raidos tyrinėjimai daugiausia telkiasi į dvarininkų ir valstiečių ūkių gamybos raidą, jų tarpusavio santykius, feodalinės rentos formų ir gamybinių santykių kaitą, žemės ūkio augimą, pramonės, vidaus rinkos plėtrą¹ ir t. t. Kiti mokslininkai kėlė kapitalizmo genezės ir kapitalistinių socialinių ir ekonominių santykių išsivirtinimo Lietuvoje XVIII a. pabaigoje–XIX amžiuje klausimus². Dar kiti isto-

rikai nagrinėjo socialinius ir ekonominius santykius skirdami dėmesį pirklų luomo socialinei ir ekonominei padėčiai, luomo etnoreliginei sudėčiai, buržuazijos klasės formavimosi problematikai³. Prekybos rai- da buvo tyrinėjama tiek, kiek prekyba yra susijusi su pramonės ir žemės ūkio gamybos augimu Lietuvoje ir Lietuvos išitraukimu į pasaulinę rinką⁴.

формирование пролетариата Литвы в XIX веке. Вильнюс, 1961; *Merkys V.* Vilniaus amatininkų cechai ir stambusis kapitalas XIX a. // LTSR MAD. Serija A. 1962, t. 1 (12); *Mulevičius L.* Laisvųjų žmonių žemėvalda Lietuvoje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje // LTSR MAD. Serija A. 1963, t. 1 (14); *Мулявичюс Л., Ючас М.* Некоторые вопросы генезиса капитализма в Литве. Вильнюс, 1968.

³ *Tyla A.* Lietuvos pramonės buržuazijos formavimosi XIX a. antroje pusėje klausimu // LTSR MAD. Serija A. 1960, t. 2 (9); *Truska L.* Lietuvos nežemdirbinės buržuazijos skaičius, tautinė sudėtis ir išsimokslinimas prieš Pirmąjį pasaulinį karą // LTSR MAD. Serija A. 1975, t. 1 (50); *Vėbra R.* Lietuvos visuomenė XIX a. antroje pusėje. Vilnius, 1990; *Batrašauskaitė T.* Vilniaus pirkliai XVIII a. pabaigoje–XIX a. ketvirtąjį dešimtmečio viduryje: judėjų ir krikščionių padėtis palyginimas // *Žydai Lietuvos ekonominiėje-socialinėje struktūroje: tarp tarpininko ir konkurento.* Vilnius, 2006.

⁴ *Jacunskis V.* Pabaltijo miestų ekonominiai ryšiai su Rusija kapitalizmo epochoje. Vilnius, 1955; *Meškauskienė M.* Ekonominė Lietuvos padėtis pir-

¹ *Jučas M.* Baudžiovos irimas Lietuvoje. Vilnius, 1972; *Merkys V.* Lietuvos pramonės raidos 1795–1861 metais klausimu // LTSR MAD. Serija A. 1960, t. 1 (8); *Merkys V.* Vilniaus amatininkų cechų skaičiaus dinamika XIX amžiuje // LTSR MAD. Serija A. 1961, t. 1 (10); *Merkys V.* Vilniaus cechų amatininkų skaičius ir jų kilmė 1795–1893 metais // LTSR MAD. Serija A. 1961, t. 2 (11); *Meškauskas K.* Lietuvos ūkis 1900–1940 metais. Vilnius, 1992; *Mulevičius L.* Kaimas ir dvaras Lietuvoje XIX amžiuje. Vilnius, 2003; *Pamerneckis S.* Agrarinių santykių raida ir dinamika Lietuvoje, XVIII a. pabaigoje–XIX a. pirmoji pusė. Vilnius, 2004.

² *Jučas M., Mulevičius L., Tyla A.* Lietuvos valstiečių judėjimas 1861–1914 metais. Vilnius, 1975; *Jurginis J.* Lietuvos valstiečių istorija (nuo seniausių laikų iki baudžiovos panaikinimo). Vilnius, 1978; *Меркус В.* Развитие промышленности и

Šio straipsnio problema yra susijusi su vidaus prekybos formų struktūriniais pokyčiais. Tuomet aktualus tampa klausimas, kaip po 1861 m. reformos pasikeitusios ekonominės veiklos sąlygos paveikė išvežiojamosios ir išnešiojamosios prekybos tinklo struktūrinius pokyčius.

Lokaliniu požiūriu vidaus prekybos raidai tirti pasirinktas menkai industrializuotas vakarinių Rusijos imperijos pakraščių regionas (Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijos), kuriame žemas pramonės išsivystymo lygis ir žemės ūkio verslų vyravimas lėmė vidaus prekybos formų raidos specifiką.

Pagrindiniai šaltiniai, naudoti straipsniui, – Rusijos imperijos teisinių aktų rinkinys⁵, valstybės statistikos komiteto surinkta medžiaga, gubernijų apžvalgos, kuriose yra gausu miestų / miestelių ir apskričių ekonominio gyvenimo aprašymų⁶. Kita šaltinių grupė – Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA) saugomi Vilniaus gubernijos išdo rūmų (515 fondas) ir Valstybės turto valdybos (525 fon-

das) dokumentai, atspindintys vidaus prekybos tinklo plėtrą, naujų prekybos įmonių steigimą.

Vidaus prekyba: formos ir struktūros pokyčiai

Ikireforminiu laikotarpiu dar nebuvo ryškios takoskyros tarp prekybos ir gamybos įmonių. Nors tarpregioninė prekyba ir regioninės prekybos organizavimas buvo prekybininkų specializacijos sritis, vis dėlto pirkliai ir patys neretai steigdavo gamybos įmones, parduodavo savo įmonių produkciją rinkoje. Greta pirklių, lokalinės reikšmės prekybą smuklėse per tarpininkus organizuodavo dvarininkai. Prekyba vertėsi miestiečiais, valstiečiais, taip pat amatininkais, savo pagamintą produkciją parduodami iš cechų bei dirbtuvių ar turguose ir mugėse.

Iki 1861 m. reformos Lietuvos pirkliai, kaip ir visos Rusijos imperijos, buvo suskirstyti į tris gildijas. Skyrimo pagrindas priklausė nuo veiklos srities pasirinkimo, paskelbto kapitalo dydžio bei išperkamųjų liudijimų kategorijos: į pirmos gildijos pirklus buvo užrašomi asmenys, turintys nuo 50 000 rb kapitalo ir teisę vykdyti finansines operacijas, turėti draudimo įmones, verstis vidaus bei užsienio urmo ir mažmenine prekyba visuose imperijos regionuose be kapitalo apyvartos apribojimų, turėti parduotuvių, sandėlių prekėms laikyti ir urmo prekybai; į antros – nuo 20 000 rb be teisės laikyti draudimo įmones ir banko namus, leidžiant verstis urmo bei mažmenine prekyba, ribojant bendrą metinę užsienio prekybos apyvartą (ji neturėjo viršyti 300 000 rb per metus); į trečios – nuo 8000 rb, turint teisę verstis tik vidaus prekyba, prekiauti įvairiomis vietoje supirktomis vietinės gamybos ir

mojo pasaulinio karo išvakarėse (1900–1913 m.). Vilnius, 1963; *Merkys V.* Lietuvos žemės ūkio produkcijos eksportas 1861–1913 m. // LTSR MAD. Serija A. 1972, t. 3 (40); *Meškauskas K., Puronas V., Meškauskienė M., Jurginis J.* Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu. Vilnius, 1976; *Šalčius P.* Raštai. Lietuvos prekybos istorija. Vilnius, 1998.

⁵ Полное собрание законов Российской империи. Санкт-Петербург, 1830 (toliau – ПСЗ-1); Полное собрание законов Российской империи. Выпуск II. Санкт-Петербург, 1885 (toliau – ПСЗ-2).

⁶ Памятные книжки Виленской губернии (toliau – ПКВГ), Памятные книжки Ковенской губернии (toliau – ПККГ), Памятные книжки Гродненской губернии (toliau – ПКГТ); Обзор Виленской губернии (toliau – ОВГ); Обзор Ковенской губернии (toliau – ОКГ); Обзор Сувалкской губернии (toliau – ОСГ); Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Виленская губерния. Составил генерального штаба капитан А. Корева, Санкт-Петербург, 1861.

atvežtinėmis prekėmis, laikyti smukles, užvažiuojamuosius namus ir kt.⁷

Verstis prekyba su tam tikrais apribojimais galėjo ir kitų luomų atstovai (bajorai, miestiečiai, valstiečiai). Bajorams 1807 m. manifestu buvo draudžiama užsirašyti į trečiąją gildiją, o 1824–1827 m. jie galėjo priklausyti tik pirmajai gildijai⁸. Iki 1824 m. (ypač po 1812 m. karo, siekiant pakelti imperijos ekonominį lygį) ir miestiečiams, ir valstiečiams buvo sudarytos palankios sąlygos prekiauti. Miestiečiams nustatyti tik luominiai mokesčiai, kurie buvo gerokai mažesni nei pirklių. Valstiečiams, besiverčiantiems stambesnio masto prekyba (urmo užsienio ir biržose, vidaus urmo, mažmeninė miestuose ir apskrityse, „nebūdingų valstiečiams“ prekių supirkimas ir prekyba, kai apyvarta buvo didesnė kaip 2000 rb per metus) buvo nustatytos privalomų prekybos liudijimų kategorijos⁹. Besiverčiantys luomui „būdingais verslais“¹⁰ valstiečiai buvo atleisti nuo mokesčių.

⁷ ПСЗ-1, т. XXXIX, 1824 m. lapkričio 24 d., № 30115.

⁸ ПСЗ-1, т. XXIX, 1807 m. sausio 1 d., № 22418; т. XXXIX, 1824 m. lapkričio 14 d., № 30115; ПСЗ-1, ч. 2, т. I, 1826 m. liepos 11 d., т. II, 1827 m. gruodžio 21 d., № 458.

⁹ Prekybos liudijimų kategorijos, kaip ir pirkliams, priklausė nuo deklaruojamo kapitalo didžio: už I kategorijos liudijimą, paskelbę 50 000 rb kapitalą, valstiečiai mokėjo 2500 rb per metus, už II kategorijos, paskelbę 25 000 rb kapitalą – 1000 rb, už III kategorijos, paskelbę 8000 rb kapitalą – 400 rb ir už IV kategorijos, paskelbę iki 2000 rb kapitalą – 2 % nuo paskelbto kapitalo didžio per metus. Žr. ПСЗ-1, т. XXXII, 1812 m. gruodžio 29 d., № 25304.

¹⁰ Valstiečių verslais įvardyti: išvežiojimas ir prekyba žemės ūkio produkcija iš vežimų ir valčių, prekyba maistu ir maisto gaminiais miestuose ir apskrityse, išvežiojimas, pašto arkliai, smuklių, užvažiuojamųjų kiemų išlaikymas kaimo vietovėse, įvairūs amatai, malkų, statybinių medžiagų (molio ir kitų) išvežiojimas ir prekyba, sodininkystė ir daržininkystė. Taip pat prekyba keliuose ir stacionari prekyba kaimo vietovėse žemės ūkio produkcija, maisto prekėmis ir kai kuriomis pirktinėmis miestuose bei mugėse prekėmis, prekyba mugėse (iki 2000 rb). Žr. ПСЗ-1, т. XXXII, 1812 m. gruodžio 29 d., № 25302.

Tai sudarė rimtą konkurenciją pirkliams, kurie mokėjo gerokai didesnius mokesčius. Todėl XIX a. pradžioje pirklių luomas augo lėtai, o valstybei buvo sumokama mažiau mokesčių. Siekiant padidinti išdo pajamas ir sudaryti palankesnes veiklos sąlygas pirkliams, 1824 m. lapkričio 14 d. vyriausybės išleistu „Papildomų gildijų steigimo ir kitų prekybos formų“ įsaku visiems luomams visoms verslo formoms buvo įvesta privaloma veiklą patvirtinančių liudijimų įsigijimo tvarka.

Miestiečiai, neužsirašę į gildijas, buvo padalyti į prekiaujančius miestiečius ir posadų gyventojus. Išsipirkę prekybos liudijimą mokėjo 40–120 rb (tai priklausė nuo miesto kategorijos), jie turėjo teisę laikyti tik vieną krautuvę, viešbutį, restoraną, smuklę, pirtį, prekiauti mugėse ir turguose, sudaryti rangos sutartis, kurių suma neturėjo būti didesnė kaip 4000 rb per metus ir kt. Posadų gyventojams, prekiaujantiems be prekybos liudijimo ir mokantiems tik pagalvės mokesťį, buvo leidžiama verstis visų rūšių amatais, bet savo pagamintai produkcijai realizuoti laikyti tik vieną krautuvę ir tik savo namuose, o smukles, užvažiuojamuosius namus ir kt. – tik apskrities miesteliuose. Visoms valstiečių ekonominės veiklos formoms buvo nustatyti privalomi mokesčiai, sulyginant pirklių ir valstiečių prekybos finansines sąlygas¹¹. Taigi nuo 1824 m. įvedus privalomų

¹¹ 1824 m. įsaku valstiečiai buvo įpareigoti visoms verslo formoms įsigyti prekybos liudijimus. Vietoj keiturių nustatyti šešių kategorijų prekybos liudijimai: už I kategorijos liudijimą, suteikiantį teisę verstis urmo vidaus ir mažmenine prekyba, buvo mokama 2600 rb per metus; už II kategorijos liudijimą (urmo ir vidaus prekyba, kai ribojama metine apyvarta) mokama 1100 rb per metus; už III kategorijos liudijimą (vidaus mažmeninė prekyba savo mieste ir apskrityje) mokama 400 rb per metus; už IV kategorijos (smulki mažmeninė prekyba) – 150 rb per metus; už V kategorijos (suteikiantį teisę prekiauti smulkmenomis) – 40 rb per metus; VI kategorijos (smulkii prekyba be teisės prekiauti sostinėje) –

prekybos liudijimų įsigijimo tvarką (tokie liudijimai privačiuose dvaruose buvo išduodami tik dvarininkui leidus, o valstybiniams valstiečiams – valdytojui leidus), valstiečių ekonominė veikla tapo visiškai priklausoma nuo dvarininkų.

1824 m. įstatai be ypatingų pakeitimų veikė iki pat 1861 m. reformų. 1861 m., peržiūrėjus pramonės ir prekybos bei mokesčių įstatymus (papildyti 1863–1865 m.), visų lyčių ir tautybių vietos gyventojams ir užsieniečiams, išskyrus kulto tarnautojus bei karininkijos pareigūnus, buvo suteiktos pramoninės bei prekybinės veiklos teisės. Vietoj buvusių trijų gildijų paliktos dvi: pirma – užsienio ir vidaus urmo prekybos, antra – užsienio ir vidaus mažmeninės prekybos; kiti asmenys priskirti smulkiesiems vidaus prekybininkams. Jiems nustatytos penkios verslo kategorijos¹².

Išvežiojamosios ir išnešiojamosios prekybos dinamika

Vidaus prekybos formos Lietuvoje buvo įvairios. Miestuose ir miesteliuose, be stacionarių, daugiausia smulkių prekybos įmonių (parduotuvių, kioskų, palapinių, krautuvelių), buvo prekiaujama turguose ir mugėse. Kasdien miestų ir miestelių gyventojai nesunkiai įsigydavo reikiamų prekių parduotuvėse / krautuovėse, o kaimo vietovių – smuklėse arba iš išvežiotojų, išnešiotojų.

Išvežiojamoji ir išnešiojamoji prekyba suklestėjo 1812–1824 m., kai po 1812 m. karo, siekiant pakelti imperijos ekonominę lygį, miestiečiams buvo nustatyti minimalūs mokesčiai, o valstiečiams – leista plėtoti prekybą. Nors 1812 m. įsaku prekybos liudijimai privačių dvarų valstiečiams buvo

išduodami tik dvarininkui, o valstybiniams valstiečiams – valdytojui leidus¹³, vis dėlto buvo suteikta ir prekybinės veiklos laisvių: 1812 m. įsaku „būdingais valstiečiams verslais“ (tuo tarpu smulkiaja išvežiojamąja ir išnešiojamąja prekyba) pastarieji galėjo verstis be veiklą patvirtinančių liudijimų (žr. pirmiau). Todėl tikėtina, kad iki 1824 m. įsako (žr. pirmiau) miestiečiai (ko gero, ir valstiečiai), besiverčiantys išvežiojamąja ir išnešiojamąja prekyba, galėjo mažmeninėje vidaus prekyboje sudaryti nemažą dalį.

Šios prekybos formos apyvartos duomenis statistikos komitetas pradėjo fiksuoti XIX a. antrojoje pusėje, tad apie jos paplitimą XIX a. viduryje galima spręsti iš caro valdininkų pramonės ir prekybos įstatymų kaitos analizės, kurioje pabrėžiama, kad „nuo 1812 m. valstiečiams ir miestiečiams leidus verstis išvežiotimu ir išnešiotimu be prekybos liudijimų, ne tik kaimo gyventojai, bet ir miestiečiai pradėjo pirkti iš išnešiotojų, nes jų pardavimo kainos buvo žemesnės nei pirklių krautuovėse. Pastarieji dėl jiems nustatytų didelių mokesčių nebuvo pajėgūs konkuruoti su išnešiotojais ir, kad išlaikytų verslą, vengė mokesčių, slėpdavo arba mažindavo pajamas. Tad caro administracija, susirūpinusi mokesčiais, 1824 m. suvienodino valstiečių ir pirklių finansinės veiklos teises ir įpareigojo visų luomų atstovus įsigyti prekybos liudijimus visoms verslo formoms, kartu ir besiverčiančius išvežiotimu ir išnešiotimu. Taip, ypač miestuose, prekiaujantys pirkliai buvo kiek „apsaugoti“ nuo išnešiotojų konkurencijos“¹⁴.

¹³ ПСЗ-1, т. XXXII, 1812 м. грудзю 29 д., №. 25304.

¹⁴ Исторический очерк обложения торговли и промыслов в России, с приложением материалов по торгово-промышленной статистике. Санкт-Петербург, 1893, с. 120–121, 128.

25 rb per metus. Žr. ПСЗ-1, т. XXXIX, 1824 м. lapkričio 14 д., № 30115.

¹² Устав судопроизводства торговли, парграф № 41, 42. Санкт-Петербург, 1903.

Padidinus prekybos mokesčius ir įpareigojus norinčius verstis išvežiojimu ir išnešiojimu išsipirkti prekybos liudijimus, išvežiotųjų / išnešiotųjų skaičius turėjo gerokai sumažėti ir greičiausiai prekiaujančių valstiečių sąskaita, kurie nuo šiol privalėjo įsigyti prekybos liudijimą. Ko gero, tai buvo viena priežasčių, lėmusių ir mažą prekiaujančių valstiečių skaičių, ir išnešiotųjų / išvežiotųjų skaičiaus mažėjimą XIX a. viduryje.

Tačiau teigti, kad 1824 m. panaikinus valstiečiams prekybos lengvatas, ši prekybos forma sunyko – būtų klaidinga. Smulkūs prekybininkai, neturintys galimybių (ar nenorintys) prekiauti stacionarios prekybos tinkle, ir toliau vertėsi išvežiojimu ir išnešiojimu. Matyt, jie ir toliau sudarė rimtą konkurenciją pirklų luomui, nes vyriausybė, siekdama dar labiau sustiprinti stambiojo kapitalo prekybinės veiklos teises, 1855 m. apribojo išvežiotųjų ir išnešiotųjų veiklą miestuose¹⁵. Pirklų konkurencijos „išstumti“ iš miestų, išvežiotojai ir išnešiotojai turėjo „pereiti“ į kaimo vietas ir posadus, kur, esant retam turgų ir mugių tinklui bei neišplėtotam stacionarios prekybos tinklui, išvežiotųjų ir išnešiotųjų pareikalavimas buvo didesnis.

Antra vertus, šios prekybos formos paplitimą kaimo vietovėse lėmė bajorų taikomos valstiečiams ekonominės veiklos apribojimo priemonės. Bajorai, siekdami didesnių pajamų, vertė valstiečius iš jų aukštomis kainomis įsigyti būtiniausių prekių, o vietoj piniginės duoklės atiduoti pagamintus produktus žemesne nei rinkos kaina, ribojo laisvą valstiečių prekybą¹⁶.

¹⁵ Исторический очерк обложения торговли и промыслов в России, с приложением материалов по торгово-промышленной статистике, 1893, p. 152, 181, 195.

¹⁶ *Mulevičius L.* Kaimas ir dvaras Lietuvoje XIX amžiuje, p. 374.

Todėl valstiečiai ir kaimo amatininkai verčiau parduodavo savo produkciją per perpirklius, nei mokėdavo činšą natūra, arba naudojosi išvežiotųjų ir išnešiotųjų paslaugomis.

Bet už išvežiotųjų ir išnešiotųjų teikiamas paslaugas reikėjo mokėti – atvežamų prekių kainos turėjo būti mažesnės nei smuklėse, bet didesnės nei turguose, o perpirkliai supirkdavo produkciją didesnėmis nei dvarininkų nustatomos kainomis, bet mažesnėmis nei turgaus. Todėl neretai, kad neprarastų pelno dalies ir pagerintų savo ekonominę padėtį, kaimo gyventojai buvo linkę rizikuoti¹⁷. Apeidami dvarininkų reikalavimus, apsipirkti ir parduoti savo pagamintą produkciją vykdavo į miestų / miestelių turgus ar metines muges. Žemdirbiai, kurie patys savo prekes veždavo į Rygą, su kaupu padengdavo ir kelionės išlaidas, ir sugaištą laiką, nes tarpininkų pasisavinamas procentas buvo didesnis¹⁸.

¹⁷ Supirkimo ir pardavimo, dvarininkų ir perpirklų kainų skirtumus netiesiogiai liudija M. Jučo tyrinėjimai. Rémerių dvarų pavyzdžiu autorius parodo, kad linų (labai pelningos kultūros) pardavimą stengėsi pasiglemžti dvarininkai. Minėto Rémerio instrukcijoje pasakyta: „*Visiems gyventojams patariu ir įsakau sėti kuo daugiau linų, kaip kardinalinį turta kiekvieno gerovei, o vaitai ir dešimtininkai privalo žinoti, kiek kuris turėjo pasėjęs linų, kiek jų išdirbo, ir apie tai pranešti dvarui [...] Visi be išimties, kurie tik gamina prekinius linus, neturi teisės jų niekam kitam, kaip tik dvarui, parduoti, nusižengę bus paimami bernauti tris savaites, o dvaras sumoka paskelbtą rinkos kainą; tai prižiūrėti privalo vaitai*“ – iš viso to J. Jurginis padaro išvadą, kad jeigu iš tikrųjų būtų buvusi mokama rinkos kaina, nebūtų buvę prasmės drausti valstiečiams patiems parduoti linus. Draudimai buvo apeinami. Į didžiuosius miestus, ypač Rygą, linus, valstiečiai veždavo ne po vieną o susidėję keli, tad sutikrinti, kieno kuris ryšulys, buvo neįmanoma. Žr. *Jurginis J.* Lietuvos valstiečių istorija (Nuo seniausių laikų iki baudžios panaikinimo). Vilnius, 1978, p. 196.

¹⁸ Материалы для географии и статистики России, p. 524.

Tačiau toks realizavimo būdas ne visuomet tiko. Kad apsimokėtų, reikėjo gabenti gana daug produkcijos (vadinasi, reikėjo kooperuotis, nes retas valstiečio ūkis užaugindavo pakankamai produkcijos rinkai), be to, kelionė į turgų (ypač tolimesnį) visada siejosi su rizika.

Rizikuoti būdavo verta, kai dėl sezonų kaitos suprastėdavo keliai arba dauguma valstiečių dirbdavo žemės ūkio darbus ir kt. Tuomet, susirinkus mažam turgui, kainos kildavo, ir valstietis atvežtą produkciją parduodavo sau palankiomis kainomis¹⁹. Sėkmingai realizavęs produkciją, valstietis greičiausiai vėl vykdavo į turgų. Bet galėjo nepasisiekti, kaip tai nutiko 1802 m. lapkričio 30 d., kai dėl neišvažiuojamų kelių prekių į Vilniaus turgavietės nebuvo atgabenta ir turgavietės buvo uždarytos²⁰. Aišku, galėjo atsirasti valstiečių, kurie, nepaisydami sunkumų, vis dėlto atgabeno prekes į miestą. Išvarginti sunkios kelionės ir nepatekę į turgų valstiečiai greičiausiai buvo priversti pigiai atiduoti prekes perpirkliams. Taip pat žinoma atvejų, kai ypač derlingais metais ar susirinkus dideliam turgui supirkėjai atvykusiems prekiauti valstiečiams numušdavo kainas: jie neskubėdavo pirkti, siūlė minimalias kainas, laukdami, kol nusivylęs valstietis sutiks parduoti prekę už supirkėjo nustatytą kainą vien todėl, kad nereikėtų grįžti namo pilnu vežimu²¹. Kitą kartą, prieš vykdamas į turgų, valstietis turėjo gerai pasverti, ar verta rizikuoti ir pačiam leisti vienos ar dviejų dienų kelionėn, net nežinant, ar pasiseks. Užtat per supirkėją, nors ir gaudamas mažesnę pelną, bet kuris valstietis galėjo parduoti nedide-

lą produkcijos kiekį niekur nevykdamas ir nerizikuodamas.

Trečia, ikireforminiu laikotarpiu išvežiojamuosius ir išnešiojamuosius prekybos paplitimą kaimo vietovėse lėmė prastas susisiekimas (dėl blogos būklės kelių) ir dideli (turint galvoje susisiekimo priemonių greitį ir tai, kad ne visi kaimo gyventojai turėjo kinkomąjį transportą) atstumas tarp gyvenviečių be teisės prekiauti ir artimiausių prekybos centrų. XIX a. pirmoje pusėje dar dažname miestelyje buvo tik 2–3, rečiau 4 mugės per metus, o savaitiniai turgūs dažniausiai vykdavo didesniuose miesteliuose bei miestuose²².

Dėl reto prekybos tinklo kaimų ir miestelių, kuriuose nebuvo turgų ir mugių, gyventojai buvo priversti važinėti į gretimus miestus / miestelius, kurie dažnai buvo gana toli. Pavyzdžiui, Alytaus miestelio gyventojai iki 1852 m. apsipirkti važinėjo į Butrimonis, kuriuos nuo Alytaus skyrė apie 24 km, ar į Meryčius – apie 34 km²³. Europoje vienos dienos kelionės atstumas tarp gyvenviečių (nukeliauti į kitą gyvenamąjį punktą ir tą pačią dieną (netgi pėsčiomis) grįžti atgal), anot B. Mironovo, tuo metu buvo 10–15 km²⁴. 24–34 km atstumas jau kėlė daugiau rūpesčių, ypač sezoninių darbų metu, kai reikėdavo atplėšti žmogų ir arklį nuo ūkio. Be to, kaip minėta, nuvykęs į turgų ar mugę valstietis nebuvo užtikrintas, kad produkciją pavyks parduoti brangiau nei siūlo vietoje supirkėjas, o įsigyti pigiau, nei parduotų išnešiotojas.

²² *Ambrulevičiūtė A.* Mugės ir jų vaidmuo prekybos struktūroje Vilniaus ir Kauno gubernijose 1861–1914 metais // Lietuvos istorijos studijos. 2007, Nr. 19, p. 29.

²³ Trakų apygardos valstybės turtų valdybos 1849 m. lapkričio 22 d. patvirtinantis dokumentas dėl leidimo Alytaus miestelyje rengti kas savaitinius turgus, LVIA. F. 525, b. 447, l. 5.

²⁴ *Миронов Б.* Социальная история России. Санкт-Петербург, 1999, т. 1, с. 286.

¹⁹ Ten pat, p. 523.

²⁰ *Pugačiauskas V.* Vilniaus turgūs XVIII–XIX a. sandūroje // Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVIII amžiuje: miesto erdvė. Vilnius, 2007, p. 106.

²¹ Ten pat.

Matyt, dėl minėtų priežasčių iki 1861 m. reformos kaimo vietovių gyventojai vis dėlto jautėsi tvirčiau parduodami savo pagamintą produkciją per perpirklius, kurie nuolat lankydavosi kaimo vietovėse, o būtiniausių kasdien vartojamų prekių įsigydavo iš išnešiotųjų, pristatančių prekę į namus.

Tačiau XIX a. antroje pusėje–XX a. pradžioje ši padėtis ėmė keistis: steigiant naujas turgavietes, tankėjo prekybos tinklas ir sumažėjo atstumai tarp prekybos punktų. Pavyzdžiui, 1908 m. įsteigus prekyvietę Kaišiadoryse, miestelio gyventojai (važinėję į Žiezmarius 9 km ar į Žaslius 11 km), galėjo apsipirkti vietoje, o aplinkinių miestelių, pavyzdžiui, Stasiūnų, gyventojams atstumas iki artimiausios prekyvietės sumažėjo nuo 5 iki 3,5 km, Gudienių – nuo 8 iki 2 km, Ščebnicos – nuo 4 iki 3 km. 1903 m. įsteigus prekyvietę Žodiškėse, miestelio ir aplinkinių kaimų gyventojai jau galėjo nevažinėti į Svyrius 32 km ar į Smurgainį 19 km atstumu; Ratnyčios gyventojai – į Meryčius 27 km ar į Gardiną – 53 km atstumu²⁵ ir t. t.

Kita vertus, tankėjant vidaus prekybos tinklui, kaimo vietovių gyventojai darėsi mažiau priklausomi nuo įmonių darbo grafiko (turgūs rinkosi 1–3 kartus per savaitę, krautuvės dirbo kasdien), o nutiesus geležinkelį, sutrumpėjo ir kelionės laikas. Gyvenantieji šalia geležinkelio galėjo nesunkiai apsipirkti nuvykę į gretimą mies-

telį bet kuriuo sau patogiu laiku arba netgi nuvežti nedidelį savo produkcijos kiekį parduoti į artimiausią turgų.

Šios ir kitos (kaip bus matyti toliau) ekonominės veiklos sąlygos lėmė išvežiotųjų ir išnešiotųjų veiklos pobūdį. Šio verslo pokyčius XIX a. antroje pusėje galime matyti M. Katkaus kaimo kasdienio gyvenimo aprašyme: „*Praveskime kelis bruožus šios padermės smulkaus pirklio, šunų lodintojo, kaimo gyventojams gerai pažįstamo, dabar jau pranykusio kromininko. Šiandien kromininkai po kaimus nevaikščioja. Ką beėję pėsti, jie važiuoja važiuoti ir ne tiek šį tą parduoda, kiek perka, būtent: odas, kailius, ašutus, paukščius, kiaušinius, skudurus ir visokias nuliekamas smulkmenas.*“²⁶ Vadinasi, verslesni ir labiau pasiturintys išnešiotojai pradėdavo verstis supirkdami prekes eksportui, kiti galėjo steigti savas krautuvėles. Regis, XIX a. antroje pusėje–XX a. pradžioje išnešiotajumi iš inercijos vertėsi pasyvesni ar mažiau pasiturintys prekybininkai: „*Skurdūs prekybininkai, neturintys nuosavų krautuvių, turgaus dienomis eina kelis varstus nuo miesto ant kelio pasitikti atvykstančių į turgų valstiečių. Sustabdo juos, derasi, superka iš jų kiaušinius, viščiukus, vištas ir kitas smulkmenas, paskui visa nupirkta išnešioja po namus gyventojams parduoti. Jų uždarbis (turint omenyje menką apyvartą) labai mažas (5–10 %), todėl jie su savo šeimomis gyvena skurdžiai.*“²⁷

Dėl duomenų stokos apie išvežiojamąsios ir išnešiojamąsios prekybos apyvartos dydį galima spręsti tik iš negausių paminėjimų oficialiuose šaltiniuose. Remiantis

²⁵ Vilniaus izdo rūmų leidimas Kaišiadorių miesteliui nuo 1908 m. gegužės 1 d. rengti turgus trečiadieniais, LVIA. F. 515, ap. 9, b. 379, l. 14–15 a; Švenčionių apskrities mokesčių inspekcijos 1903 m. rugsėjo 29 d. tarpininkavimo raštas dėl leidimo Žodiškių miestelyje rengti turgus ir muges, *ten pat*, b. 218, l. 5; Trakų apskrities mokesčių inspektorius 1907 m. vasario 20 d. pranešimas dėl leidimo Ratnyčios miestelyje rengti kassavaitinius turgus ir muges, *ten pat*, b. 355, l. 7.

²⁶ *Katkaus M.* Balanos gadynė // Raštai. Vilnius, 1965, t. 2, p. 227.

²⁷ *Гуковский К.* Местечко Яново // ПИККГ на 1894 год, отд. IV, с. 131.

jais galima teigti, kad dažniausiai ši prekybos forma lietuviškose gubernijose buvo smulkaus pobūdžio. Tačiau tiksliai šios, kaip ir kitų prekybos formų, apyvarta nėra žinoma, nes įmonių veiklos apskaitos spragos paliko galimybių apeiti įstatymus. Siekdami išvengti mokesčių, prekybininkai ataskaitose nuslėpdavo arba sąmoningai mažindavo metines pajamas²⁸.

Taip pat nėra galimybių nustatyti tikrus šios prekybos mastus. Prekybininkai galėdavo verstis išvežiojimu ar išnešiojimu neišpirkę veiklą patvirtinančių liudijimų²⁹, nes dėl verslo specifikos mokesčių inspektoriams tokius prekybininkus būdavo ypač sunku kontroliuoti. Pavyzdžiui, Vilniuje XIX a. pabaigoje kelerius metus klestėjo nelegali išvežiojamoji prekyba žibalu. Ko gero, tokia prekyba būtų ir toliau klestėjusi, bet miesto gyventojai (matyt, pasipiktinę prekiaujančių išvežiotųjų svorio matų klastojimu) ar legaliai prekiaujantys prekyviai, siekdami pašalinti konkurentus, tuos išvežiotuos apskundė: „*Mūsų mieste jau keleri metai egzistuoja nelegali prekyba žibalu. Šiais (1899 m.) metais vienas išvežiotojas per dieną parduoda iki 100 pūdų žibalo. Nemokėdami nei gildinių, nei kitų mokesčių išvežiotojai daro didelę žalą iždui.*“³⁰ Šis pavyzdys rodo, kad išvežiotųjų ir išnešiotųjų skaičius turėtų būti di-

desnis nei nurodoma ataskaitose, bet kaip matysime toliau, objektyvių poreikių išvežiotųjų ir išnešiotųjų skaičiui didėti Lietuvoje nebuvo.

Menki šios prekybos formos apyvartos dydžiai, beje, kaip ir mažas išvežiotųjų ir išnešiotųjų skaičius Lietuvoje rodo šios verslo formos apskaitos spragas ir kone visišką vietinės mokesčių inspekcijos abejingumą ar nesidomėjimą šia verslo forma. Sunku įsivaizduoti, kad toks masiškai paplitęs reiškinys kaip išvežiojimas ir išnešiojimas nebūtų pastebėtas valstybės mokesčių institucijų ir nebūtų stengiamasi sustiprinti mokesčių kontrolę, pavyzdžiui, 1884 m.³¹, siekiant padidinti iždo pajamas, buvo pertvarkyta prekybos įmonių priežiūros sistema. Tuomet galima išvada: jei išvežiotojai ir išnešiotojai mažai domindavo vietines valstybinės apskaitos institucijas, šio verslo iždo įplaukos buvo labai nedidelės, vadinasi, besiverčiančių šia prekybos forma lietuviškose gubernijose turėjo būti labai nedaug. Juolab kad ir statistiniais duomenimis, visos imperijos mastu išvežiojamosios ir išnešiojamosios

³¹ Devintajame dešimtmetyje padidėjus prekiaujančiųjų skaičiui, bet bemaž nepadidėjus iždo įplaukoms, 1884 m. gegužės 5 d. įsaku buvo sugriežtinta prekybininkų tikrinimo tvarka, o iki tol jie lengviau galėjo apeiti įstatymus ir visai nemokėti mokesčių. Nuo 1885 m. sugriežtinus prekybos įmonių priežiūrą, buvo vykdomi nuolatiniai įmonių patikrinimai ir reikalaujama privalomų pajamų ataskaitų. Visa tai vertė vis daugiau gyventojų, iki tol prekiausių be patentų, „legalizuoti“ savo verslą. Tokias išvadas leidžia daryti metinės prekybos duomenų statistinės ataskaitos, kuriose nurodoma, kad, sugriežtinus prekybos priežiūrą, jau 1885 m. užregistruota daugiau asmenų, išsipirkusių patentus prekiauti. Pavyzdžiui, Trakų apskritys ataskaitoje minima, kad prekybos įstaigų prižiūrėtojams sustiprinus kovą su klestinčia nelegalia prekyba audiniais, kuria vertėsi vietiniai prekiautojai, apskrityje padaugėjo gildinių prekybos įmonių. Žr. Gildinių ir negildinių prekybos įmonių, mokančių mažmeninę rinkliavą, 1893 m. žiniaraštis, LVIA. F. 517, ap. 1, b. 49, l. 101a.

²⁸ ПИККГ на 1896 год, отд. IV, с. 16.

²⁹ 1865 m. asmenys, besiverčiantys kaimo vietovėse manufaktūrinių ir kolonijinių prekių išvežiojamąja ir išnešiojamąja prekyba, privalėjo įsigyti ypatingus šios rūšies patentus: išvežiojamajai prekybai – 15 rb, išnešiojamajai – 6 rb per metus (iki tol nei miestiečiai, nei valstiečiai už šios rūšies prekybą mokesčių nemokėjo). Žr. Исторический очерк обложения торговли и промыслов в России, с приложением материалов по торгово-промышленной статистике, p. 152, 181, 195.

³⁰ 1899 m. gegužės 29 d. vilniečių prašymas uždrausti miesto gatvėse išvežiojamąją prekybą žibalu, LVIA. F. 515, ap. 9, b. 117, l. 245.

prekybos procentinis prieaugis nuo 1874 m. iki 1891 m. buvo labai mažas: išvežiojamasis 6,8 %, išnešiojamasis – 17% (smulkioji prekyba išaugo 41,5 %, mažmeninė – 20 %). Šį reiškinį caro valdininkai paaiškina geležinkelio, kuris sumažino nestacionarių prekybos formų poreikį, tiesimu³². Bet buvo dar kitų veiksnių, lėmusių mažą išvežiotųjų ir išnešiotųjų skaičių.

Nors istoriografijoje randama teiginių, kad XIX a. pabaigoje šios kategorijos prekybininkų gerokai padaugėjo, nes apie naujuosiuose geležinkelių punktuose atsidarydavusius fabrikus arba didmeninės prekybos įmones susispausdavo daugybė smulkių prekiautojų, besiverčiančių išvežiojamąja ir išnešiojamąja prekyba³³, toks reiškinys buvo būdingesnis pramoninėms Rusijos Sibiro gubernijoms. Čia, kaip ir kalnų pramonės regionuose, dėl prasto susisiekimo ir didelių atstumų tarp gyvenviečių³⁴ vyravo mugių, išvežiojamoji ir išnešiojamoji prekyba³⁵. Lietuvoje, kaip ir imperijos stepių regionuose, nestacio-

narios prekybos tinklo tankėjimas vyko lygia greta su stacionarios prekybos tinklo plėtra – jie papildydavo vienas kitą, bet ir apribodavo įtakos sferas. Kadangi Lietuva buvo menkai industrializuota, o jos vidaus rinka nedidelė, bet besiplečianti, vyraujant lengvajai smulkiajai pramonei, kurios gamybos apyvarta buvo nedidelė³⁶, ir esant užtekčiai išplėtotam sauskelių³⁷ ir geležinkelių³⁸ tinklui, tankėjant turgų ir mugių bei stacionarios prekybos tinklui, išvežiotųjų ir išnešiotųjų poreikis buvo mažesnis.

Išnešiotųjų skaičiaus dinamika sietina su produkcijos gausa / trūkumu derlingais / nederlingais metais, pramonės gamybos apy-

³² *Meškauskas K., Puronas V., Meškauskienė M., Jurginis J.* Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu. Vilnius, 1976; *Šalčius P.* Raštai. Lietuvos prekybos istorija, p. 237.

³³ Lietuvoje nuo seno tankus sauskelių tinklas jungė tiek vietines gyvenvietes, tiek didesnius miestus. Ėjo nemaža kelių, jungiančių Lietuvą su gretimais kraštais. 1836 m. buvo baigta tiesti Peterburgo–Daugpilio–Varšuvos plentą pro Ukmergę, Kauną, Marijampolę, Kalvariją su atšaka nuo Marijampolės iki Prūsijos. 1836–1858 m. buvo tiesiamas Peterburgo–Rygos–Karaliaučiaus plentas per Joniškį, Šiaulius, Tauragę, Pagėgius. *Žr. Meškauskas K., Puronas V., Meškauskienė M., Jurginis J.* Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu; *Šalčius P.* Raštai. Lietuvos prekybos istorija, p. 100–101.

³⁴ Caro vyriausybė intensyviai tiesė strateginės paskirties geležinkelius ir plentus pietinėje Lietuvos dalyje. Kaip Peterburgo–Varšuvos geležinkelio dalis 1861 m. pratęsta pirmoji geležinkelio linija Kaunas–Virbalis iki pat Prūsijos sienos. 1862 m. baigta tiesti Peterburgo–Varšuvos linija, jungianti Dūkštą, Ignaliną, Pabrądę, Vilnių, Varėną su Lentvario–Kauno–Kybartų atšaka. 1871–1873 m. nutiesti Liepojos–Poltavos linijos Minsko–Naujosios Vilnios, Kaišiadorių–Šiaulių–Liepojos, Daugpilio–Panevėžio–Radviliškio ruožai. Be plačių geležinkelių, kurie buvo tiesiami strateginiais sumetimais, 1895–1899 m. buvo nutiestas Pastovių–Švenčionėlių–Utenos–Panevėžio siaurasis geležinkelis gabenti kroviniams ir keleiviams iš tolimesnių vietovių į plačiojo geležinkelio stotis. *Žr. Gulbinskas A.* Geležinkelio tinklo Lietuvoje formavimosi XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje ypatumai // Lietuvos TSR MAD. Serija A. 1976, t. 1 (54), p. 4–5.

³² Исторический очерк обложения торговли и промыслов в России, с приложением материалов по торгово-промышленной статистике, p. 382–383.

³³ *Tamošaitienė V.* Lietuvos vidaus prekyba 1861–1913 m. ir jos formos // Lietuvos TSR MAD. Serija A. 1976, t. 2 (55), p. 35.

³⁴ B. Mironovo skaičiavimai rodo, kad europinėje Rusijos dalyje (be Lenkijos ir Suomijos) vidutiniai atstumai tarp miestų 1857 m. buvo apie 87 km, 1914 m. – 83 km, o Sibire 1857 m. – 516 km, 1914 m. – 495 km. Tarp kaimų ir kaimo tipo gyvenviečių vidutiniai atstumai buvo: 1857 m. – 3,8 km, 1885 m. – 2,9, 1917 m. – 2,5 km, t. y. panašiai kaip JAV, Kanadoje, bet didesni nei Vakarų Europoje. Sibire vidutiniai atstumai tarp kaimų ir kaimo tipo gyvenviečių išliko dideli: 1857 m. – 33 km, 1885 m. – 32 km, 1917 m. – 31 km. Plačiau *žr. Миронов Б.* Социальная история России, т. 1, с. 290–292.

³⁵ *Щеглова Т. К.* Ярмарки юга Западной Сибири в – начале века из истории формирования и развития всероссийского рынка. Барнаул: АГУ, 2001, с. 416, 421, 440, 442.

varta ir pramonės krizėmis, taip pat – su oro sąlygomis, kai dažni lietūs išplaudavo kelius, šiltą žiemą neužšaldavo upės, o po tvyniai trukdydavo susisiekti ir produkciją būdavo sunkiau pristatyti į vietą. Tuomet smulkūs prekybininkai arba suaktyvėdavo, arba kuriam laikui nutraukdavo veiklą.

Kaip matyti iš lentelės, per visą tiriamąjį laikotarpį išvežtųjų ir išnešiotųjų skaičius buvo labai mažas ir nepastovus. Pastebėta, kad išvežtųjų ir išnešiotųjų skaičius padidėdavo žemės ūkio ir pramonės krizių pabaigoje (pvz., 1876, 1903 m.), kai stambus verslas dar nebūdavo atsigavęs po krizės, o dėl prekių trūkumo nebuvo įmanoma gauti didesnio produkcijos kiekio. Pokriziniais metais buvo patogiausia supirkti ir parduoti produkciją mažais kiekiais, kurie stambiojo verslo patenkinti negalėjo. Tuomet arenoje pasirodydavo smulkieji prekybininkai.

Tačiau, nepaisant fragmentiško veiklos pagyvėjimo, XIX a. antroje pusėje, keičiantis prekybos sąlygoms, ryškėjo bendra išvežiamosios ir išnešiamosios prekybos nykimo tendencija. Šiems pokyčiams didelę įtaką darė plintantis vidaus prekybos tinklas. Todėl kitas svarbus veiksnys, lėmęs išnešiotųjų prekybos pokyčius, siejamas su mažėjančiu šios prekybos formos poreikiu vidaus rinkoje.

Po baudžios panaikinimo ir naujų prekybos įstatų reglamentavimo (žr. pirmiau), valstiečiams atsivėrė platesnės galimybės patiems reikštis prekyboje, todėl plėtėsi mugių ir turgų, kaip žemės ūkio produktų realizavimo, tinklas³⁹. Nuo 1870 m. iki 1910 m. Vilniaus gubernijoje mugių

skaičius padidėjo 480 % (1870 m. veikė 66 mugės, 1880 m. – 91, 1890 m. – 163, 1900 m. – 349, 1910 m. – 317), Kauno gubernijoje nuo 1861 m. iki 1911 m. – 533 % (1861 m. veikė 59 mugės, 1881 m. – 157, 1891 m. – 237, 1901 m. – 290, 1911 m. – 315), Suvalkų gubernijoje – per 17 metų (1885–1902 m.) mugių skaičius padidėjo 69,5 % (1885–1888 m. veikė 130 mugių, 1900 m. – 166, 1902 m. – 187)⁴⁰.

Turgų tinklo plėtra yra sunkiau nustatoma, nes nei statistikos komiteto, nei gubernatorių ataskaitose turgų skaičiaus didėjimas ir prekybos apyvartos dydžiai nebuvo fiksuojami, tačiau žinoma, kad XIX a. antroje pusėje visuose miestuose ir daugelyje miestelių (priešingai nei XIX a. pirmoje pusėje) jau veikė savaitiniai turgūs. Atsižvelgdama į miestelio gyventojų skaičių, geografinę padėtį, kitų prekyviečių artumą jau nuo XIX a. vidurio caro administracija „valstiečių patogumui bei jų pajamų didinimui“ vis didesniai miestelių skaičiui suteikė teisę rengti savaitinius turgus. Tačiau XIX a. antroje pusėje tinklas nebuvo baigęs formuotis, nes caro valdininkai išduodavo leidimus steigti prekyvietes dar ir XX a. pradžioje.

Be to, pasikeitus prekybos įstatams, palengvėjus prekybos įmonių steigimo sąlygoms, miestuose ir miesteliuose greta turgų įsikuria vis daugiau stacionarių kasdien dirbančių prekybos įmonių⁴¹, į ku-

³⁹ Plačiau žr. *Ambrulevičiūtė A.* Mugės ir jų vaidmuo prekybos struktūroje Vilniaus ir Kauno gubernijose 1861–1914 metais // Lietuvos istorijos studijos. 2007, Nr. 19, p. 29–31.

⁴⁰ ПКВГ на 1872 год, отд. II, с. VIII; ten pat, на 1882 год, отд. III, с. XII; ten pat, на 1892 год, отд. III, с. 14; ten pat, на 1902 год, отд. II, с. 11; ten pat, на 1912 год, отд. II, с. 9; ПКВГ на 1863 год, отд. III, с. 25; ten pat, на 1893 год, отд. III, с. 48; ten pat, на 1903 год, отд. III, с. 7; ten pat, на 1913 год, отд. III, с. 11. ПКСГ на 1889 год, с. 12; ten pat, на 1902 год, с. 57–64, ten pat, на 1904 год, с. 76–84.

⁴¹ Pavyzdžiui, Kaune 1863 m. veikė 327 prekybos įmonės, 1898 m. – 715, 1903 m. – 1164, 1904 m. – 1318; atitinkamai apskrityse: 72, 313, 1471 (kartu su

rias, pagerėjus susisiekimui, tapo lengviau atvykti. Kita vertus, vietiniai verslininkai savo pagamintai produkcijai parduoti organizuodavo firminį stacionarios prekybos tinklą, kuris, matyt, visiškai tenkino nekausios vietinės rinkos poreikius. Pavyzdžiui, dvarininkai Vilhelmas Šopenas ir Ignatas Parčevskis – alaus gamyklų savininkai, – daugelyje miestelių urmo prekybai steigė sandėlius, o mažmeninei prekybai – krautuves (išsinešti ir gerti vietoje)⁴². XIX a. pabaigoje taip pat daugėjo krautuvių priemiesčiuose ir kaimuose: žinoma, kad Vilniaus apskrityje beveik kiekviename kaime veikė nors viena krautuvė. Viename kaime tik retais atvejais netgi XX a. pradžioje buvo penkios krautuvės, o dažniausiai veikė viena ar dvi (metinė tokių krautuvėlių apyvarta dažniausiai siekdavo

pramonės įmonėmis, kurių iš viso gubernijoje veikė 163. Spėjant, kad visos pramonės įmonės veikė Kaune, įsėina 1308) ir 1235. Šiauliuose 1863 m. buvo 163 krautuvės, 1875 m. – 276, 1876 m. – 305, 1894 m. – 323, 1901 m. – 367, 1904 m. – 505. 1895 m. Kauno gubernijoje iš viso veikė 6948 prekybos įmonės, o 1863 m. iš viso veikė tik 1698 įmonės, t. y. prekybos įmonių skaičius padidėjo 409 %. Vien apskrityse nuo 1863 m. iki 1898 m. prekybos įmonių skaičius padidėjo 641 %. Apskaičiuota remiantis Памятные книжки Ковенской губернии на 1863, 1877, 1878, 1896, 1897, 1900, 1903, 1905, 1906 год.

⁴² 1898–1900 m. Vilniuje ir 17 gubernijos miestelių veikė Vilhelmo Šopeno įsteigtos alaus krautuvės ir sandėliai urmo prekybai Vilniuje ir 10 gubernijos miesteliuose. 1898 m. Vilniuje ir dešimtyje Vilniaus gubernijos miestelių veikė Ignoto Parčevskio įkurtos alaus krautuvės, 1900 m. – atidarytos dar dvilikoje miestelių, 1904 m. – dviejuose. 1898–1904 m. Vilniuje ir Vilniaus gubernijos miesteliuose įsteigti urmo prekybos sandėliai. 1904 m. vien Vilniuje iš viso buvo 41 Šopeno ir 40 Parčevskio įmonei priklausanti krautuvė. Žr. Prekybos ir pramonės įmonių generalinio patikrinimo žurnalai, LVIA. F. 525, ap. 9, b. 846, 847, 1281, 1295, 1299, 1302, 1350, 1352, 1359, 1373, 1377, 1381, 1390, 1406, 1410, 1418, 1421, 1425, 1426, 1427, 1429, 1430, 1431, 1433, 1434, 1435, 1439, 1440, 1459, 1460, 1461, 1463, 1465, 1467, 1477.

200 rublių)⁴³, prekiaujančios pirmo būtinumo dalykais. Esant tokiam krautuvių ir turgų tinklui, išvežiotojai ir išnešiotojai darėsi nekonkurencingi.

Vidaus prekybos tinklo tankėjimas lėmė maždaug tolygų prekybos punktų išsidėstymą visoje teritorijoje. Tokiomis sąlygomis lietuviškose gubernijose (priešingai nei, pvz., pramoniniuose Rusijos imperijos Sibiro ar kalnų pramonės regionuose, kur gyvenvietės buvo sunkiau pasiekiamos), tankėjant mugių bei turgų ir stacionarios prekybos tinklui, mažėjo išvežiojamosios ir išnešiojamosios prekybos formos poreikis vidaus rinkoje ir jos lyginamoji dalis po truputį sumenko.

Išvados

1. Svarbių vidaus prekybos pokyčių įvyko po 1861 m. reformos. Pasikeitus komercinės veiklos įstatams, visų luomų atstovams atsivėrė didesnės galimybės prasiskverbti į prekybos verslo nišą. Tai savo ruožtu skatino vidaus prekybos tinklo plėtrą, gerino prekybos padėtį.

2. Plintant vidaus prekybos tinklui, sumažėjo kai kurių prekybos formų poreikis. Ypač tai pasakytina apie išvežiojamąją ir išnešiojamąją prekybą, jos sąstingį.

3. Plečiantis turgų ir mugių tinklui, mažėjo išvežiojamosios ir išnešiojamosios prekybos ir turgaus lyginamoji reikšmė aptarnaujant kaimo vietovių gyventojus. Kitas svarbus veiksnys, lėmęs išvežiotojų ir išnešiotojų prekybos pokyčius, sietinas su krautuvių skaičiaus didėjimu. Plečiantis stacionarios prekybos tinklui, mažėjo išvežiojamosios ir išne-

⁴³ Prekybos ir pramonės įmonių generalinio patikrinimo žurnalas. LVIA. F. 515, ap. 9, b. 1365, 1. 15a.

šiojamosios prekybos poreikis miestuose ir miesteliuose. Krautuvių, mugių ir turgų tinklo populiarumas didėjo, o išvežiotųjų ir išnešiotųjų paslaugų buvo pamažu at-

sisakoma. Šiems pokyčiams didelę įtaką turėjo valstiečių ūkio komercializavimas ir jų tiesioginis išitraukimas į prekybos verslą, atsisakant tarpininkų paslaugų.

PRIEDAS

Lentelė. Išvežiotųjų ir išnešiotųjų prekybininkų skaičiaus dinamika 1864–1914 m.

Metai	Gubernijos					
	Vilniaus		Kauno		Gardino	
	išvežiotojai	išnešiotojai	išvežiotojai	išnešiotojai	išvežiotojai	išnešiotojai
1864	15	20	6	34	79	11
1867	35	61	16	89	8	36
1869	16	31	8	35	?	?
1870	19	36	16	38	?	?
1871	27	23	?	?	?	?
1872	22	25	16	74	?	?
1873	18	27	18	67	?	?
1874	12	26	9	56	?	?
1875	12	29	13	65	?	?
1876	62	85	11	36	?	?
1877	3	7	6	48	?	?
1878	3	9	11	43	?	?
1879	12	7	10	30	?	?
1880	?	?	6	25	?	?
1881	10	7	4	28	?	?
1882	5	5	10	43	13	59
1883	5	15	13	33	13	77
1884	?	?	9	35	?	?
1885	?	?		43	?	?
1888	?	?	16	20	?	?
1889	?	?	8	17	?	?
1890	11	11	20	29	33	66
1891	12	22	14	20	26	58
1892	19	10	8	26	27	71
1893	15	10	15	39	20	69
1894	19	5	8	29	16	78
1895	29	12	12	29	16	41
1896	17	4	15	22	17	53
1897	13	12	20	26	19	60
1898	22	27	19	29	34	60
1900	?	?	?	?	28	85
1901	?	?	?	?	27	104
1902		70	?	?	32	106
1903		81	?	?	23	94
1905		49	?	?	25	62
1906		32	?	?	19	59
1907		38	?	?	?	?
1908		62	?	?	?	?
1909		62	?	?	?	?
1912		91	?	?	?	?

Lentelė sudaryta remiantis: Памятная книжка Виленской губернии на 1871 год, приложения, с. XLVIII; на 1872 год, с. VIII; ten pat, на 1873 год, с. VII; ten pat, на 1874 год, с. X; ten pat, на 1875 год, с. V; ten pat, на 1876 год, с. XIII; ten pat, на 1877 год, с. XI; ten pat, на 1878 год, с. XII; ten pat, на 1879 год, с. XII; ten pat, на 1880 год, с. XI; ten pat, на 1881 год, с. XI; ten pat, на 1883 год, с. XI; ten pat, на 1885 год, с. VII; ten pat, на 1899 год, ч. II, с. 78; Обзор Виленской губернии за 1895 год, отд.

I, с. 23; за 1897 год, отд. I, с. 22; за 1898 год, отд. I, с. 23; за 1902 год, отд. I, с. 20; за 1903 год, отд. I, с. 21; за 1905 год, отд. I, с. 22; за 1906 год, отд. I, с. 22; за 1907 год, отд. I, с. 22; ten pat, за 1908 год, отд. I, с. 23; ten pat, за 1909 год, отд. I, с. 22; ten pat, за 1912 год, отд. I, с. 22; Памятная книжка Ковенской губернии на 1871 год, отд. II, с. 149; на 1872 год, отд. II, с. 151; на 1874 год, отд. II, с. 144; на 1875 год, отд. II, с. 149; на 1876 год, отд. II, с. 147; на 1877 год, отд. II, с. 161; на 1878 год, отд. II, с. 165; на 1879 год, , отд. II, с. 357; на 1898 год, отд. III, с. 35; на 1899 год, отд. III, с. 36; на 1900 год, отд. III, с. 35; Обзор Ковенской губернии за 1879 год, отд. I, с. 9; за 1881 год, отд. I, с. 8; за 1882 год, отд. I, с. 9; за 1883 год, отд. I, с. 11; за 1884 год, отд. I, с. 10; за 1885 год, отд. I, с. 10; за 1889 год, отд. I, с. 11; за 1890 год, отд. I, с. 12; за 1891 год, отд. I, с. 12; за 1892 год, отд. I, с. 13; за 1893 год, отд. I, с. 12; за 1894 год, отд. I, с. 13; за 1895 год, отд. I, с. 17; за 1896 год, с. 17; за 1897 год, с. 15; за 1898 год, с. 13; Памятная книжка Гродненской губернии на 1893 год, отд. III, с. 37; на 1894 год, отд. III, с. 37; на 1895 год, отд. III, с. 37; на 1896 год, отд. III, с. 37; на 1897 год, отд. III, с. 37; на 1898 год, отд. III, с. 37; на 1899 год, отд. III, с. 37; на 1900 год, отд. III, с. 37; 1902 год, отд. II, с. 26; 1903 год, отд. II, с. 26; 1904 год, отд. II, с. 26; 1905 год, отд. II, с. 30; 1907 год, отд. II, с. 21; 1908 год, отд. II, с. 18; Статистический временник Российской империи, ч. I, Спб., 1866, с. 182–183; Военно-статистический сборник. Выпуск Россия. Спб., 1871, с. 539; Сборник сведений по Европейской России за 1882 год. Спб., 1884, с. 180–181; Статистический временник Российской империи. Сборник сведений по России за 1883 год. Издание Статистического комитета МВД. Спб., 1886, с. 246; Свод данных о торговых сборах в России за 1890 год. Издание департамента торговли и мануфактур. Спб., 1894, с. XVIII, XXIII; Свод данных о торговых сборах в России за 1891 и 1892 годы. Издание департамента торговли и мануфактур. Спб., 1895, с. 28–29; Свод данных о торговых сборах в России за 1891 и 1892 годы. Издание департамента торговли и мануфактур. Спб., 1896, с. 4–5; Свод данных о торговых сборах в России за 1895 и 1896 годы. Издание департамента торговли и мануфактур. Спб., 1898, с. 4–5; Свод данных о торговых сборах в России за 1897 и 1898 годы. Издание департамента торговли и мануфактур. Спб., 1900, с. 5.

INSIDE TRADE SYSTEM DEVELOPMENT IN LITHUANIAN PROVINCE IN 1861–1914

Aelita Ambrulevičiūtė

S u m m a r y

Till the 1861 years reforms town's and township's dwellers bought goods usually at dolly-shops, shops, markets and marts. Village dwellers bought items from itemsman's or in the alehouse. Merchants, townspeople, tradesman used to sell seld made production from workshops or in the markets and marts. Noblemans organized trade at the alehouse. Peasants handled rarely. Only the most sophisticated and minded peasants were engaged in a commercial activity.

Under the serfdom conditions mighty merchants and townspeople strife, juridical confines of economic activity and itemsmans and shoppers well organized trade system at the villages formed peasants uninterested in the enterprise. During the reforms season in the villages spread mobility trade forms. It was also influenced by the sparse web of townships, in possession of wright to organize markets and marts.

But the liquidation of serfdom gave the way to enter the trade. Increasingly peasants and townspeople involved in the trade business simultaneously the web

of domestic trade increased – the number of markets, marts and dolly-shops. While the web of domestic trade was spreading the emporium became more available. Therefore after the 1861 reforms the demand of mobility trade forms at the markets declined.

The consumers wanted to purchase necessities of life everyday and at the convenient time. This inside trade forms due to its impermanent timetable of work could not satisfy. The increasing demands of the dwellers the requirements of permanent realization of goods, roused by industrial production. Furthermore, the specialization of trade enterprise showed up. The products of agriculture and the goods of amateurs prevailed in the markets. The industrial production had to make its way to market. To meet the needs there were found more static trade companies. These companies at the second part of XIX century took over some markets' functions, especially like trade of the industrial production and important goods.